

Izvod iz sadržaja knjige

Piter Suber : Otvoreni pristup.
– Beograd : Clio, 2006

OA : otvoreni pristup

- OA literatura je digitalna, dostupna onlajn bez naknade i oslobođena većine ograničenja kopirajta i licenciranja
- Prepreke koje se uklanjaju: cene, kopirajt
- OA je definisan u 3 uticajne javne izjave: Budimpeštanska inicijativa za otvoreni pristup ; izjava o izdavaštvu otvorenog pristupa iz Batezde, Berlinska deklaracija o otvorenom pristupu znanju u prirodnim i humanističkim naukama

Sušтина, cilj, termin

- Suština: izjava da se vlasnik kopirajta saglasi da korisnici mogu da umnožavaju, koriste, distribuiraju, prenose i ponovo izlažu predmetno delo, da izrađuju i distribuiraju iz njega izvedena dela u bilo kom digitalnom mediju, za bilo koju odgovornu svrhu, ako prethodno ispravno navedu izvor
- Cilj je da se naučnoistraživačka literatura učini dostupnom onlajn, bez cenovnih prepreka i bez većih prepreka sa dozvolama
- Termin stvorili naučnici

OA omogućava

- Vlasnici autorskih prava pristaju na OA jer već 350 godina svakako ne dobijaju honorar za objavljene radove – finansijsku podršku imaju od akademskih institucija a druga vrsta podsticaja su nematerijalne dobiti – napredovanje, katedre, uticaj
- Motiv univerziteta i finansijera je opšta dobrobit
- 2. motiv: članci u otvorenom pristupu su više citirani, više se preuzimaju – časopisi stižu više citatnog uticaja : povećava vidljivost, mogućnost pronalaženja, publiku, korišćenje, citiranje (elementi građenja karijere)
- Ista situacija je sa recenzentima

OÅ nije

- Pokušaj da se zaobiđe recenziranje ; da se odstrani kopirajt ; da se autori liše prihoda od tantijema (usmeren je na naučne članke) ; pokušaj da se porekne realnost troškova, da se umanje prava autora (ranije su ustupali sva prava izdavaču) ; da se umanje akademske slobode ; da se oslabe pravila protiv plagijatorstva, da se omalovaže izdavači
- Nije univerzalan pristup jer pored cena i dozvola postoje i druge prepreke: barijere zbog filtriranja i cenzure, jezičke, prepreke za invalidne osobe, dostupnost interneta

Situacija bez OA

- Cene pretplate za naučne časopise su užasno porasle
- Ako recenzirani časopis naplaćuje pristup, na cenovnu krizu nadovezuje se kriza pristupa odnosno smanjuje broj pretplata (čak i biblioteka Univerziteta Harvard počela otkazivati pretplate)
- Udeo OA časopisa je oko 26%
- Izdavači se dovijaju uvezivanjem časopisa u pakete i tako isisavaju budžete biblioteka – imaju velike zarade
- Internet se pojavio kada su cene časopisa dostigle nemogući nivo

Situacija bez OA

- Kada biblioteke plaćaju pretplatu na digitalne časopise, najčešće su ograničeni na određeni period, moraju da pregovaraju o uslovima pristupa, sklapaju tajne ugovore, moraju da ograniče pristup
- Skoro je nestala individualna pretplata na časopise
- Konvencionalni izdavači pribegavaju poslovanju kojim ograničavaju pristup i kritikuju inicijativu za OA, iako je sam autor poklonio svoje znanje a finansijer finansirao istraživanje
- Porast znanja izaziva porast naučne literature za 5% godišnje a s druge strane porast cena i pretplata sužavaju procenat dostupnih istraživanja
- Univerzitet Kalifornija je zaključio da je model pretplate “neizlečivo neodrživ”

Karakteristike, vrste

- Zakonit je ; ne zahteva reformu kopirajta ; dostupan je istraživačima a naučnoistraživačke organizacije, autori, recenzenti, više ne moraju čekati izdavače, mogu postupati samostalno, čak i sami istraživači
- Iako znanje nije rivalsko dobro, pisanje je to postalo sve do digitalnog zapisivanja
- Lične veb-prezentacije, blogovi, vikiji, baze podataka, e-knjige, video i audio snimci, diskusioni forumi ; časopisi, repozitorijumi

OĀ časopisi i repozitorijumi

- **Časopisi:** potreban novi model finansiranja – neki posluju za profit (ali mali) a neki ne
- **Repozitorijumi** (onlajn zbirke) – uglavnom se pokreću zbog skladištenja recenziranih članaka i drugih sadžaja (povoljnije za autore u odnosu na lične veb prezentacije jer obezbeđuju trajne URL - ove, preduzimaju mere za dugoročno čuvanje ; praksa samoarhiviranja)
- **Zeleni OĀ:** OĀ koji daju repozitorijumi
- **Zlatni OĀ :** OĀ koji daju časopisi, bez obzira na svoj model poslovanja

Razlike

- Repozitorijumi u načelu ne recenziraju dok to časopisi sami rade te se zlatni i zeleni OA razlikuju u troškovima održavanja i ulogama u akademskoj komunikaciji
- OA časopisi dobijaju prava i dozvole direktno od vlasnika prava dok kod repozitorijuma deponenti moraju sami da pribave prava
- Jedna od prvih pobeda OA je bila ta da su pridobili većinu izdavača i časopisa koji naplaćuju pristup da daju blanko dozvole za zeleni OA ako ga inicira autor

OAI PMH

- **Najkorisniji** repozitorijumi su usklađeni sa protokolom za prikupljanje metapodataka inicijative za otvorene arhive – omogućeno da odvojeni repozitorijumi deluju zajedno tj. da se svetska mreža pojedinačnih repozitorijuma ponaša kao veliki virtuelni repozitorijum koji se može pretražiti jednim upitom tako da korisnici ne moraju znati koji sve repozitorijumi postoje ali mogu pronaći odgovarajući rad
- **Predmetni** repozitorijum nastoji da obuhvati sva istraživanja u jednoj oblasti
- **Institucionalni** : sabiraju istraživanja u jednoj instituciji

Podgrupe

- **Fer korišćenje** (zakon daje dozvolu) : u SAD izuzetak od zakona o kopirajtu (dozvoljeno reprodukovanje za svrhu kritičkog promišljanja, komentarisanja, podučavanja, novinskog izveštavanja, učenosti, istraživanja..)
- **Gratis OA** : uklanja cenovne prepreke - kada je besplatan onlajn potpuni tekst nekog rada
- **Libre OA** : i cenovne i poneku prepreku u vezi sa dozvolama izjava vlasnika kopirajta o onom što korisnici mogu i ne mogu da rade s datim delom (korisnicima daje pravo da kopiraju i dalje distribuiraju sadržaj)

Politike

- Finansijeri i univerziteti uviđaju da je podsticanje otvorenog pristupa u njihovom interesu da bi unapredili istraživanja i učinili ih korisnijim. Ozbiljne politike zahtevaju ili podstiču fakultetsko osoblje da svoje radove stave u OA (najčešće obaveza zelenog OA)
- Zahtevaju ili preporučuju od fakultetskog osoblja da svoje radove stave u OA – uglavnom zeleni OA : obaveze sa izuzetkom ; obaveze deponovanja (zavisno od dozvole izdavača) ; obaveze sa zadržavanjem prava
- Mnogo više autora nego izdavača želi OA

Pristup: tipovi publikacija

- Predrasuda da je svrha OA da se izbegne recenziranje
- Pretpublikacije – verzija članka pre recenziranja – ako je u OA daje se mogućnost čitaocima da prate pomake
- Postpublikacija – ona koja je prošla recenziju
- Oa i reformisanje recenziranja su nezavisni projekti
- **Recenziranje** u OA časopisima je podjednako strogo i pošteno kao u najboljim časopisima sa pretplatom

Pristup: teze i disertacije, knjige, mašine

- Najkorisnije i najvidljivije vrste korisne učenosti
- Izvorno su digitalne a institucije u načelu pružaju OA
- Kod knjiga zavisi od saglasnosti autora – realni izgledi na tantijeme su mali a dobrobit od OA je veći uticaj i publika
- Postoje dokazi da OA izdanja potpunog teksta znatno podižu cenu štampanih izdanja
- Izdavači mogu i odložiti OA
- Idemo prema vremenu kada će u najvećim svetskim bibliotekama biti više onlajn gratis OA knjiga
- Uz OA i dovoljno moćne alate za pretraživanje uvek ćemo moći da pronađemo ono što nam treba
- OA je podsticaj programerima da kreiraju korisne alate za filtriranje

kopirajt

- I OA i plaćeni pristup imaju rešenje za izbegavanje problema sa kopirajtom: za dovoljno stara dela: javno vlasništvo ; za nova dela - dozvola vlasnika kopirajta
- Ako autor zadrži pravo da odobri OA i koristi ga, onda su rezultirajući OA odobrili vlasnici kopirajta. Ostala prava mogu da prenesu na izdavača – uspešno rešenje
- OA časopisi imaju isti interes kao autori – da se uticaj rada maksimalno poveća – zato OA časopisi od autora traže manje prava i dozvoljavaju više korišćenja
- Stav da je kopirajt autorima podsticaj da pišu ne odnosi se na autore naučnih članaka – oni nisu plaćeni ; prenose kopirajt na izdavače – prenošenje prava na izdavače ne umanjuje produktivnost autora – ne očekuju prihod od svojih radova – imaju druge interese

Ekonomsko poslovanje

- **Studija** : bruto nacionalni trošak za istraživanja donosi prinos od 50% a OÅ povećava pristup i efikasnost za 5 % - OÅ dodaje 1,7 miliona funti sterlinga godišnje britanskoj ekonomiji a 16 milijardi dolara godišnje američkoj.
- Istraživanje u Australiji : dobit od javno finansiranih istraživanja 51 put je veća od troškova)
- Infrastruktura za zeleni OÅ je izgrađena i ne zahteva troškove – ako je trošak povećan, to je zato što repozitorijum radi znatno više

Časopisi

- Plaćaju račune generalizacijom reklamiranja i primamljivih podsticaja : unapred plaćaju troškove oni koji imaju interes da diseminiraju svoj sadržaj
- Neki OA časopisi imaju **subvencije od univerziteta, fondacije, vladine agencije**
- Drugi naplaćuju **naknadu za publikovanje** koju plaća autor ali najčešće sponzor (90%) – on pokriva troškove časopisa a čitalac ne plaća ništa. Časopisi koji imaju institucionalne subvencije obično ne naplaćuju naknadu za objavljivanje. Skloni su i da odreknu tih naknada ako autori imaju teškoće sa plaćanjem. Neki imaju i prihod od štampanih izdanja, oglašavanja...
- Većina istraživača (89%) veruju da su OA časopisi na dobrobit njihove struke

Čisti i hibridni OA časopisi

- Većina čistih OA časopisa (OA za sve članke) uopšte ne naplaćuje naknade za publikovanje - hibridni : OA za neke članke, za druge pristup uz pretplatu ili naplata naknade za publikovanje – za izdavače pogodno
- Recenziranje traži troškove. Predlaže se besplatni program otvorenog izvora za upravljanje časopisima koji automatizuje kancelarijske poslove
- **Troškovi OA časopisa su manji** (samo troškovi prikupljanja naknada za objavljivanje ili institucionalnih subvencija)
- Danas je jedna četvrtina časopisa u OA uprkos činjenici da se većina novca ulaže u pretplate na konvencionalne časopise.
- Plan (CERN) da se najveći časopisi (fizika) s pretplatom promene u OA časopise a novac koji se trošio na pretplate preusmerava na naknade za objavljivanje i time se smanjuje cena za institucije koje podržavaju te časopise

Gubici

- Primer : fizičari još od 1991. godine praktikuju samoarhiviranje u repozitoriujumima (skoro 100%) **i to nije dovelo do smanjivanja pretplate na časopise**
- Primer Američkog društva za biologiju ćelije: došlo do povećanja pretplate kada su počeli da nude i izdanje časopisa s potpunim tekstom bez vremenske zadržke uporedo sa pretplatničkim izdanjem
- U krajnjem, čak i da dođe do smanjivanja pretplate, nema razloga da se uspeh časopisa s pretplatom koji izveštava o tekućim istraživanjima, stavi ispred samog istraživanja

Budućnost

- Vreme je smanjilo nesporazume oko OA izazvane panikom
- “Svi se navikavaju na ideje da OA literatura može biti zaštićena kopirajtom, da vlasnici prava mogu da ih se odreknu i da izaberu otvorene dozvole za korišćenje, da se troškovi proizvodnje OA litetature mogu nadoknaditi da OA i plaćanje pretplate mogu da postoje naporedo, čak i za isto delo.”

Samopomoć

- Objavljivanje u OA časopisu : pogledati direktorijum časopisa u otvorenom pristupu (DOIJ) koji se može pretraživati po oblastima, odabrati časopis, poslati rukopis
- Neki naplaćuju naknade za objavljivanje, ali samo 12 % časopisa ih naplati (plati sponzor ili se naknada umanji ili poništi)
- Rad prolazi recenziju pa ako je prihvaćen traži se naknada. Ako istraživanje nije finansirano mogu se tražiti sredstva od institucije ili od časopisa da se odrekne naknade – ne odustajati, prebaciti se na zeleni OA
- Ako objavljujete u časopisu sa pretplatom i ako ne postoji dozvola za deponovanje u repozitorijum, može se tražiti izmena ugovora – većina dozvoljava i bez izmene ugovora

Repozitorijumi

- Potražiti repozitorijum u svojoj instituciji ili oblasti ili univerzalni repozitorijum otvoren za sve za istraživačke članke iz svih oblasti: Open Depot, Open Aire, Academia, Mendeley
- Registar repozitorijuma u otvorenom pristupu, Adresar OA repozitorijuma i spisak tematskih repozitorijuma u Adresaru otvorenog pristupa:
- http://www.open_doar.org
- http://oad.simmons.edu/oadwiki/Disciplinary_repositories